

Az irónia szupraszegmentális ismertetőjegyei

1. Bevezetés. – Az irónia a nyelvnek érdekes, de nehezen vizsgálható jelensége, amely nem egy tudományterület számára jelent megoldandó feladatot. A legnagyobb problémát az irónia ismertetőjegyeinek vizsgálata okozza. Egyrészt azért, mert az irónia a nyelv bármely rétegében, szintjén megjelenhet, másrészt pedig azért, mert más ismertetőjegyei vannak az írott szövegben és a szóbeli kommunikációban megjelenő iróniának. Az iróniával foglalkozó nyelvészeti kutatások legnagyobb része a pragmatikai ismertetőjegyeket vizsgálta, a szupraszegmentális jegyekre kevesen, és csak kevés figyelmet fordítottak. Az irónia működési mechanizmusának jobb megértéséhez azonban nélkülözhetetlen az iróniát alapvetően meghatározó szupraszegmentumok vizsgálata.

2. Az irónia produkciója. – Az irónia szóbeli ismertetőjegyeinek kutatása során problémát jelent, hogy míg az irónia nem szupraszegmentális jegyei többnyire univerzálisak – vagy részben univerzálisak –, addig szupraszegmentális jegyei igencsak nyelvspecifikusak. Ennek ellenére magyar nyelven mindössze Fónagy két munkája (FÓNAGY–MAGDICS 1967 és FÓNAGY 1971), valamint – néhány megjegyzés erejéig – Földi munkája áll rendelkezésünkre (FÖLDI 1996). E tanulmányokban nehézséget jelent, hogy a szerzők az iróniát a gúnnyal és a cinizmussal azonos fogalmaknak tekintik. Arra azonban, hogy e jelenségek szinonimaként való használata miért nem pontos, az egyes szupraszegmentumok vizsgálatánál még visszatérnek.¹

2.1 Anyag és módszer. – E fejezetben a szupraszegmentális szerkezet működését vizsgálom ironikus megnyilatkozásokban. A kutatás során rádióbeszélgetésekből kivágott megnyilatkozásokat elemeztem. Mivel az irónia személyspecifikus jelenség is, ezért a különböző interjúk alanya minden esetben ugyanaz a személy: egy 37 éves férfi beszélő. A több mint 5 órnyi anyagból 25 ironikus, 5 cinikus és gúnyos, 20 semleges/kijelentő és 10 egyéb, valamilyen emocionális tartalommal rendelkező (viccelés, harag, meglepődés) megnyilatkozást elemeztem. A vágott anyagot a Praat 4.2 szoftver segítségével elemeztem. Az irónia produkciójának szempontjából a beszéddallam, a hangsúly, a beszédtempó és a beszédszünet azok a szupraszegmentális tényezők, amelyek által releváns képet kaphatunk a jelenségről. Az irónia jellegzetességeinek megértéséhez ironikus és semleges, többnyire kijelentő megnyilatkozások adatait hasonlítottam össze e szupraszegmentumok viselkedésének szempontjából.

2.2 Hipotézis. – A hétköznapi kommunikációban egyre gyakoribb az irónia, valamint a hozzá közelálló jelenségek – gúny, cinizmus, szarkazmus – jelenléte. Tudományos tényekkel ugyan nem támasztható alá, hétköznapi beszélőként azonban mégis megfigyelhetjük, hogy mind az írott, mind a szóbeli médiára gyakran jellemző egyfajta ironikus, gunyoros stílus. Az irónia kontextuális jellemzőit vizsgáló Barbe a 20. századot egyenesen az irónia évszázadának nevezi (BARBE 1995). Ezért valószínűsíthetőnek látszik, hogy az ironikus stílus a szupraszegmentumok szintjén is mutat bizonyos szabályszerűségeket, jellegzetességeket.

¹ A gúny és az irónia elhatárolásának kérdése a legtöbb tudományos munkában nem kerül elő. Korábbi munkámban külön fejezetet szenteltem az irónia és a gúny elhatárolásának indoklására (SVINDT 2007). Jelen tanulmányban – bár pontos definíciót nemigen lehet adni – az alábbi meghatározások szerint használom a kifejezéseket:

- Irónia: Az adott kontextusban megfelelő/releváns körülmény/állapot/megnyilatkozás hiányára utaló olyan megnyilatkozás, amelyben a szándékolt közlés a kontextusnak meg nem felelő megnyilatkozás által a nyelv nem szó szerinti jelentésrétegeinek felismerésével válik egyértelművé.
- Cinizmus: A ~ az általánosabb, a beszélő tágabb környezetére vagy a világra, annak működésére vonatkozó irónia.
- Gúny: Az iróniával azonos funkciójú, de az Udvariassági Elvet megsértő megnyilatkozás.

Korábbi kutatásaimban egyetemi hallgatókkal végeztem kérdőíves vizsgálatot, amelyben kérdésként szerepelt, hogy véleményük szerint milyen ismertetőjegyei vannak a szóbeli kommunikációban megjelenő ironiának. A válaszadók 90%-a e megnyilatkozások jellegzetes dallamát nevezte meg ismertetőjegyként. Mindezek alapján várható, hogy konkrét, szóbeli ironikus megnyilatkozásokon végzett vizsgálatok során bizonyos jellegzetes szupraszegmentális tényezők valóban kimutathatóak lesznek.

2.3 Eredmények

a) Beszédtempó és beszédszünet

A beszédtempó és a beszédszünet egymással szorosan összefüggő fogalmak. Az ironikus megnyilatkozásoknak a semleges megnyilatkozásoktól való eltérése a mérések alapján egyértelművé vált. Míg a vizsgálat ironikus megnyilatkozások beszédtempója 16 hang/mp (6 szótag/mp), addig az egyszerű semleges megnyilatkozások 13 hang/mp-es (5 szótag/mp) sebességgel hangzottak el, ami jelentős különbség, hiszen ez egy perc alatt 180 hang (60 szótag) különbséget jelent. Mivel nemcsak az ironia jelensége, de a beszédtempó is erős egyéni különbségeket mutat, további vizsgálatokra van szükség.

Ezzel összefüggésben megállapítható az is, hogy míg a semleges megnyilatkozásokban 0,4 másodperctől 1 másodpercig terjedő szüneteket mérhetünk, addig az ironikus megnyilatkozásokban nem találunk szünetet. Eszerint tehát az ironikus megnyilatkozásokban a beszédtempó közel azonos az artikulációs tempóval. A semleges megnyilatkozásoknál pedig az artikulációs tempó gyorsabb a beszédtempónál.

b) Az intonáció és a hangsúly

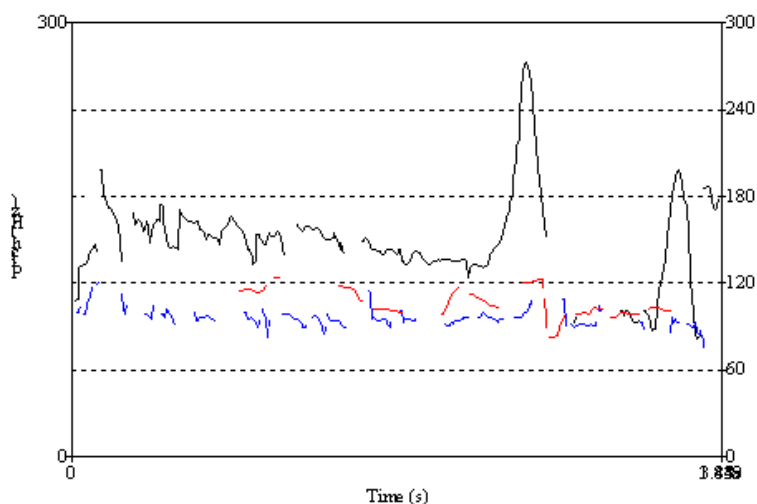
Az intonáció már a jelentés előtti szinten előre jelezheti az ironiát. A feltételes módot azért szükséges itt használni, mivel más, a kontextusból adódó elemek, de akár lexikai jelölők is jelezhetik azt a befogadó számára. A mindennapi kommunikáció során a beszélő intonációja siet legegységesebben segítségünkre az ironia felismerésében. A nyelvészeti pragmatikát képviselő Leech megállapítása szerint az intonáció gyakran hordoz indirekt módon implikaturákat. Ezek pedig az ironikus szóbeli megnyilatkozásokban is érvényesülnek (LEECH 1983: 81). Vizsgálódásaink emellett azt mutatják, hogy az ironia a szóbeli kommunikációban nemcsak az intonációban, hanem egyéb szupraszegmentális jegyekben is megnyilvánul.

Fónagy megállapítása szerint, amelyet az alábbi – általam végzett – vizsgálat eredményei is megerősítenek, a gúny szóbeli ismertetőjegyei a következő tényezőkkel határozhatók meg: (1) erősen nyomatékos és megnyújtott szótag; (2) emelkedő, majd eső hanglejtés; (3) fokozódó, majd csökkenő dinamika; (4) feszes intonáció (FÓNAGY 1967). A lentebb bemutatott vizsgálat alapján megállapíthatjuk, hogy mindezek nagyrészt az ironiáról is elmondhatóak azzal a megkötéssel, hogy a két jelenség mégsem viselkedik teljesen azonosan. Ahhoz, hogy e jellemzőket értelmezni tudjuk, az ironikus megnyilatkozásokat össze kell vetnünk semleges, emocionális tartalommal nem rendelkező, valamint gúnyos és cinikus megnyilatkozásokkal is.

Itt érdemes kitérni ironia-gúny-cinizmus problémájára is, amelyre fentebb már utaltam. A legtöbb kutató ezen fogalmakat vagy alá-fölérendeltségi viszonyban vagy szinonimaként definiálja. Ezen megállapítások azonban nemcsak pragmatikai jellemzőiket tekintve pontatlannak, de jelentős eltéréseket látunk a szupraszegmentumok szintjén is. Természetesen e fogalmak valóban nem határolhatóak el élesen egymástól, de a közöttük fennálló kimutatható különbségek mégis kiegészítheti az ezen fogalmakról való tudásunkat. Fónagy a gúnyról így ír: „a gúny olyan erősen kirajzolja a hang útját, hogy szükségszerűen felfigyelünk rá” (FÓNAGY-MAGDICS 1967). Annak ellenére, hogy a gúny és ironia, cinizmus és ironia határait semmiképpen nem tekinthetjük merev és áthághatatlan határoknak, mégis találunk különbséget e

jelenségek működésében a szupraszegmentális szinten is. A gúny esetében gyakoribb az intonációban rejlő lehetőségek maximális kihasználása, míg az iróniánál erre nem mindig van szükség. A cinizmus pedig – ahogyan arra lentebb részletesen kitérek – éppen monoton dallamával jelzi a megnyilatkozás nem konvencionális voltát. A beszélőnek a cinizmus és az irónia használatával gyakran éppen nem az a célja, hogy beszédpartnere túlságosan könnyen felfedezze az adott megnyilatkozást cinikus vagy ironikus voltát. A gúny ezzel szemben legtöbbször az egyértelmű rosszindulat kifejezésére szolgál, ahol éppen az a cél, hogy beszédpartnerünk megértse, és lehetőleg magára vagy a kigúnyolt helyzetre/személyre értse a mondottakat, ezért szükséges, hogy a szupraszegmentumok szintjén is markánsabb jegyeket mutasson. Meg kell állapítani továbbá, hogy mind az ironikus, mind a gúnyos szóbeli megnyilatkozásokra jellemző az érzelemkifejező mondatszavak gyakori használata. Sok esetben ez az egyértelmű jelzés a befogadó számára, amelyből megértheti, hogy a beszélő megnyilatkozását korántsem szó szerint, hanem jóval inkább ironikusan vagy éppen gúnyosan kell értelmeznie.

A cinizmusnak az iróniától való elkülönülése még markánsabb. Az alábbi diagramon egy ironikus (fekete), egy semleges (kék) és egy cinikus (piros) megnyilatkozást láthatunk. Az ábrán a 90–100 Hz körüli tartományban a monoton cinikus, a 120–240-es tartományban az ironikus, a két dallammenet között pedig 110–120 Hz-nél a gúnyos megnyilatkozás látható.

1. ábra

Ironikus, gúnyos és cinikus megnyilatkozás

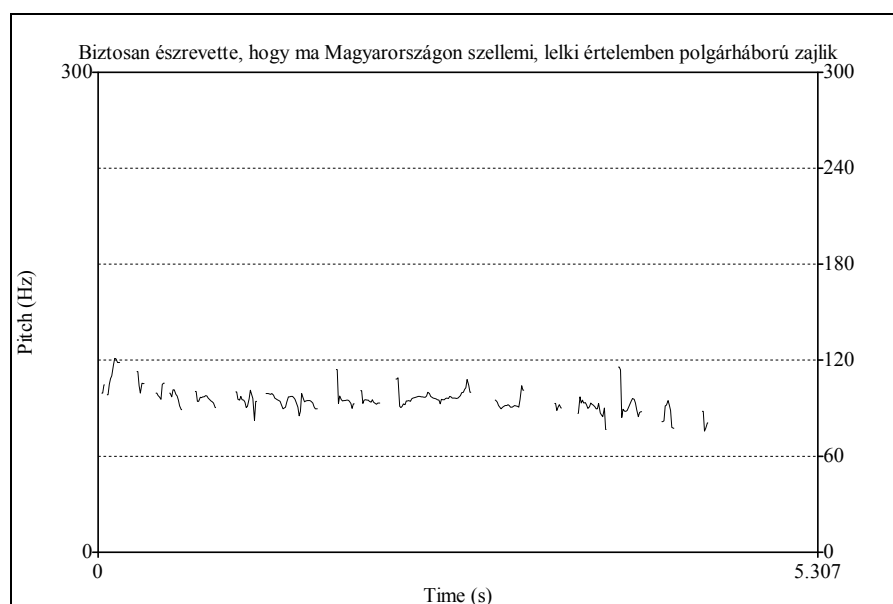
A mérések azt mutatják, hogy a cinikus megnyilatkozás dallama az iróniánál, de akár a semleges megnyilatkozásnál is mélyebben található. Az alábbi táblázat mutatja, hogy a vizsgált megnyilatkozások alapján a cinizmusra a monoton intonáció és az adott beszélő semleges megnyilatkozásainál mélyebb alaphangmagasság jellemző. Mindez láthatóan nem mondható el az iróniáról.

	Minimum pitch		Maximum pitch		Átlag	
	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>min</i>	<i>max</i>	<i>min</i>	<i>max</i>
IRÓNIA	69	109	124	350	89	237
NEM IRÓNIA	71	95	117	179	83	148
CINIZMUS	74	83	95	153	78	124

1. táblázat

Ironikus és nem ironikus megnyilatkozások alaphangmagasságai

A semleges és ironikus megnyilatkozások egymástól való elhatárolásának alapjául Fónagy fenti, négy megállapításból álló megfigyelését veszem, hiszen e pontok nemcsak a gúnyra, de – részben az iróniára is – vonatkoztathatók.

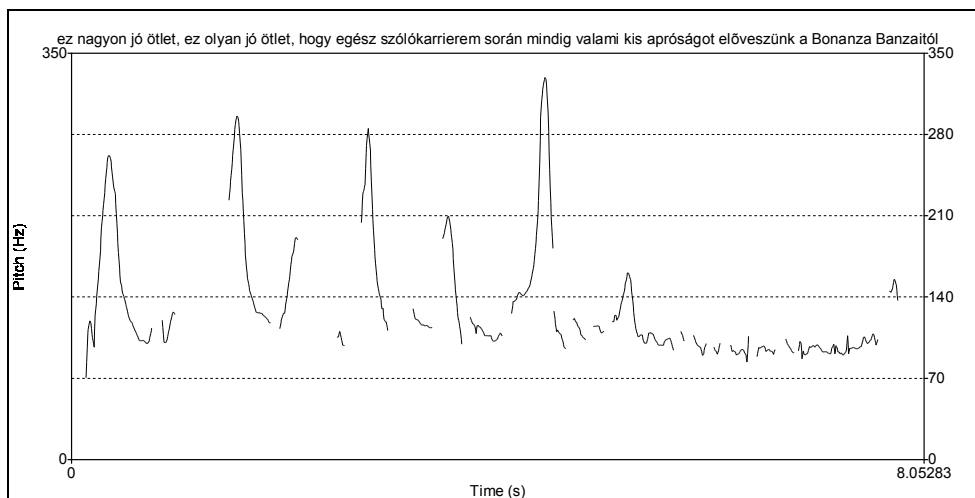
2. ábra

Semleges megnyilatkozás dallammenete

Az ábra alapján látható, hogy az interjúalany alaphangmagassága semleges megnyilatkozás esetén 100 Hz körüli értéket mutat. A nem ironikus, semleges beszéd viszonylag egyenletes, az iróniához hasonló feltűnő dallamingadozásokat nem találunk benne. Ezzel szemben az ironikus megnyilatkozás során igen érdekes jelenségeket figyelhetünk meg.

Az alaphangmagasság változása az irónia legjellemzőbb, és az ironikus megnyilatkozást legkönnyebben felismerhetővé tévő tényezője. A megnyilatkozáson belül az intonáció szélsőértékeinek különbsége a semleges megnyilatkozásokkal szemben jóval magasabb. Míg a 25 elemzett megnyilatkozásban a minimum és a maximum hangmagasság közötti különbség 60 és 240 Hz között változik, addig a semleges megnyilatkozásokban 26 és 102 Hz között mozog. Az ironikus megnyilatkozásokban a két érték közötti különbség átlaga 110 Hz, semleges megnyilatkozásokban pedig 69 Hz. Ennél még monotonabb dallama van a cinikus megnyilatkozásoknak, ahol ugyanis 17 és 70 Hz között változott a hangmagasság, és átlagosan 43 Hz a szélsőértékek különbsége. A fentiekből részben következően, az irónia jellemzője még a hirtelen emelkedő (szökő) majd eső dallammenet. Ezt érdemes egy a dallamot ábrázoló diagramon

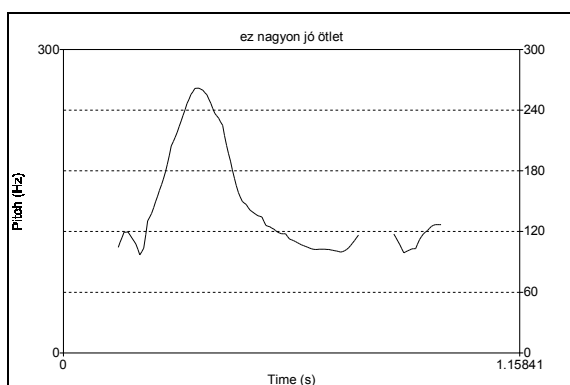
bemutatni (3.a–c ábrák). Az interjúalanynak a hozzá intézett kérdésre adott válasza a következő megnyilatkozásrészlet.

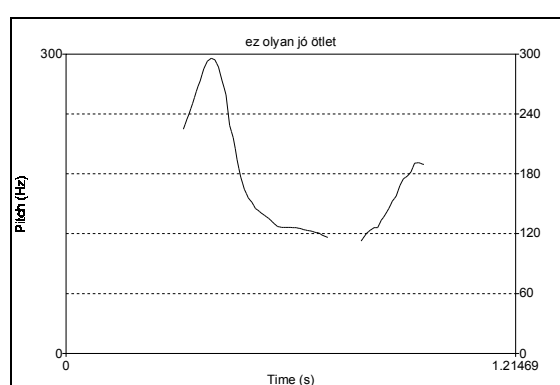
3.a ábra

Ironikus megnyilatkozás dallammenete

A hallhatóan – itt: láthatóan – túlhangsúlyozott megnyilatkozás célja a rádióműsorba telefonáló hallgató tájékozatlanságának kifigurázása. A hangmagasság 83 és 329 Hz között változik, ami markánsan eltér az interjúalany semleges kijelentéseitől. Ha kinagyítjuk a két legintenzívebb szakaszt, az intonáció még tisztábban látható (3.b és 3.c ábra).

3.b ábra

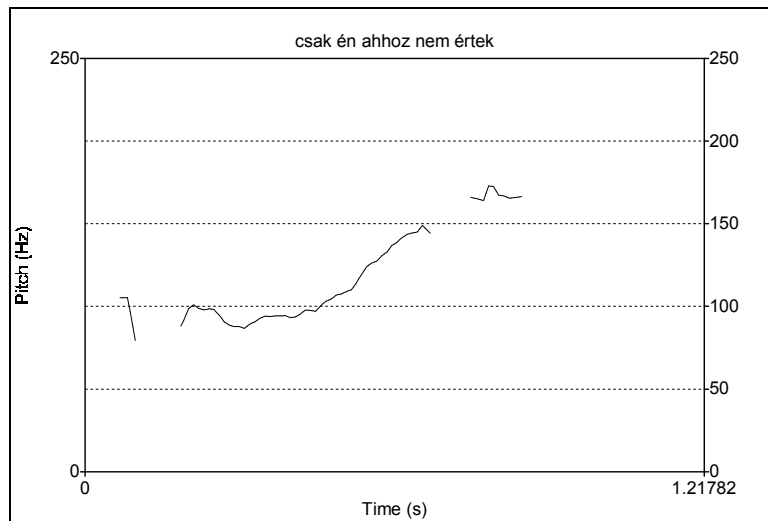

3.c ábra

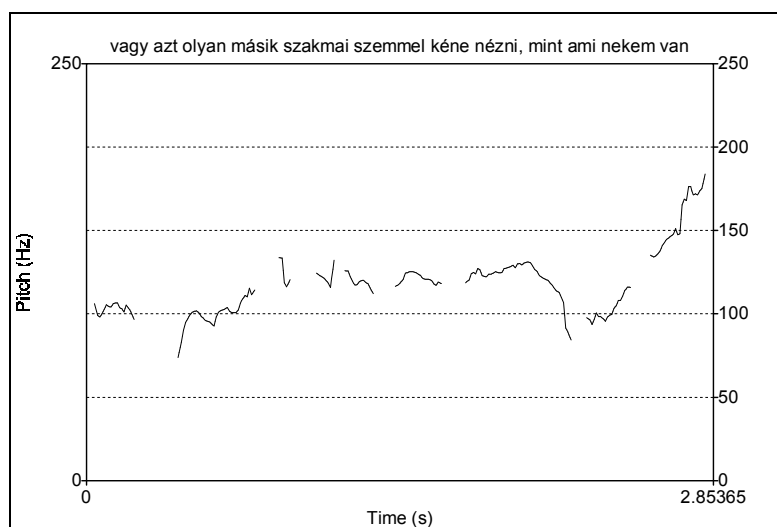
Ez a meredeken szökő és szinte ugyanolyan meredeken eső dallam az irónia jellemző ismertetőjegye tehát.

A mondat végi felkapott szócska, az „éneklés” egyre terjed a hétköznapi kommunikációban, annak ellenére, hogy egy egyszerű kijelentő mondat végére ereszkedő intonáció illik. Mindez azonban nem érvényes az ironikus megnyilatkozásokra. Ezekben ugyanis szintén gyakran találunk a mondat végén szökő dallamot, amely a megnyilatkozás „idézőjelbe tétele” jelenti. E jelenséget egy, a korpuszban is szereplő megnyilatkozáson mutatom be. A megnyilatkozás így hangzott: „*Én a focit négyévenként szeretem a VB-n nézni, mert ott látok színvonalas futballt, meg nyilván van máshol is, meg a magyar pályákon is, csak én ahhoz nem értek, vagy azt olyan másik szakmai szemmel kéne nézni, mint ami nekem van...*” Az aláhúzással jelölt tagmondat önmagában ugyan nem tűnik ironikusnak, a kontextus ismeretében azonban megállapíthatjuk, hogy szervesen összekapcsolódik az azt követő tagmondat, szinte bevezeti, előkészíti azt. Mindez pedig a szupraszegmentumok szintjén is nyomon követhető. E rész-

letben szökő dallamot találunk, amely a következő tagmondat végén újra megjelenik, ezzel hívva fel a hallgatóság figyelmét arra, hogy a tartalomban figyeljünk föl valami nem konvencionálisra.

4.a ábra

4.b ábra

A kontextus, valamint a szupraszegmentumok együttes hatása láthatóvá teszi a megnyilatkozás iróniáját.

Az intonáció és a hangsúly kapcsolata igen szoros. A vizsgált korpusz elemzésekor kiderül, hogy az erősen emelkedő-eső dallam ott jelenik meg a megnyilatkozáson, ahol a leghangsúlyosabb részt találjuk. Ez a két tényező jelöli ki és teszi egyértelművé azt, hogy az adott megnyilatkozást korántsem szó szerint, hanem a beszélői szándéknak megfelelően éppen ironikusan kell értelmezni.

Az alábbi ábrán látható mondat (5. ábra) a kontextus ismeretében válik igazán érthetővé:

Riporter: *Ott is van Ákos.*

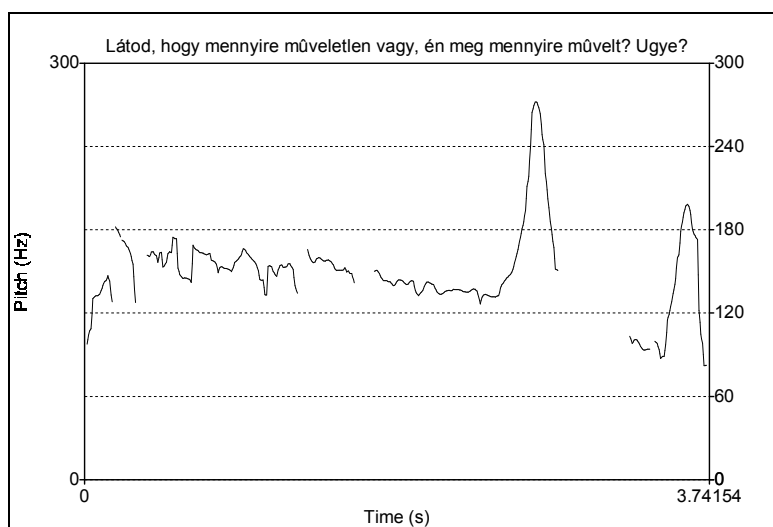
Interjúalany: *Nem, nem, az a Kozmixban van, ő Inti.*

R: *Hm, hm, én mindig azt hittem, hogy ő Ákos.*

I: *Látod, hogy mennyire műveletlen vagy, én meg mennyire művelt? Ugye?*

R: *A fene vigye el ezt most... Megkeveredtem egy pillanatra, bocsánat.*

Az interjúalany megnyilatkozását („*Látod, hogy...*”) a hangsúly és az intonáció a kontextus ismeretében együttesen teszi ironikussá. Az ábrán látható két szökő-eső dallamot a két leghangsúlyosabb szóban találjuk, mindkettő erős iróniával értendő.

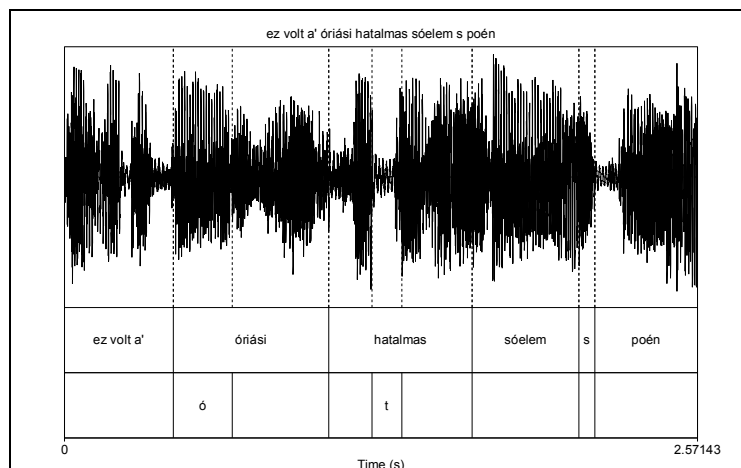

5. ábra

A második kérdést tartalmazó megnyilatkozásban az intenzitásgörbe követi a dallamgörbe vonalát. A jellegzetes hangsúlyt tehát az intenzitás és a hangmagasság-változás jelzi.

A hangsúly gyakran eredményez változást az intenzitásgörbén, és sokszor a szó vagy szótag hosszúságának megnyúlását is eredményezi.² Az erősen nyomatékos és megnyújtott szótag Fónagynál az ironia ismertetőjegyei között elsőként szerepel (FÓNAGY 1971). Az alábbi ábrán látható megnyilatkozásban azonban a szótagok megnyúlása jól hallható és mérhető.

² A hétköznapi kommunikációban is gyakran alkalmazott módszere az ironia kifejezésének az, amit vizuális módszerrel több magán- vagy mássalhangzó egymás után írásával jelölhetünk. Mindenki számára ismerős az ironikus „Hát peeeersze...” típusú válasz, amelyből a kérdező rögtön tudja, hogy a válaszadó biztosan nem vette komolyan a kérdését.

6. ábra

Hangsúlyozás szempontjából e megnyilatkozás mutatja az irónia legjellemzőbb jegyeit. Ahhoz azonban, hogy az irónia létrehozása érdekében megnyújtott szótagok időtartamáról releváns képet kapjunk, szükség lenne ugyanezen beszélő ugyanezen megnyilatkozásának normál, semleges ejtésű változatára is. Enélkül ugyanis az ironikus és a semleges ejtéssel mondott szavak időtartamának mérésében csak intuíciónkra hagyatkozhatunk. Egy ilyen párhuzamos – spontán! – korpusz létrehozása azonban igen sok problémát vet fel. Az ábra és a hallott megnyilatkozás alapján mégis megállapítható, hogy az „óriási” szó [o:] hangja megnyúlt, a „hatalmas” szó [t] hangját pedig a beszélő az iróniára valóban jellemző különleges nyomatékkal [t:]-nek ejti.

Az intonáció és a hangsúly vizsgálata során tehát megállapíthatóvá váltak az ironikus megnyilatkozás bizonyos ismertetőjegyei. Mivel azonban az iróniának éppen abban áll legkülönlegesebb tulajdonsága, hogy bármely nyelvi vagy nem nyelvi jel, és annak ellenkezője is jelölhet iróniát, nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy megtaláltuk és leírtuk az irónia összes szupraszegmentális jellemzőjét. Az ironikus beszélő számára korántsem mindig az a cél, hogy mondanivalójának ironikus tartalma felismerhető legyen. Az iróniával rokon cinizmus esetén például éppen a monoton intonáció „rejtje el” a befogadó számára a nem konvencionális jelentéstartalmat. Éppen ezért az iróniának sem csupán a fent elemzett jellegzetességek lehetnek jelölői. Ennek bizonyításához azonban a korpusz bővítésére, és további kutatásokra van szükség.

3. Az irónia percepciója. – Korábbi kutatásom során – amelyben az irónia pragmatikai ismertetőjegyeit vizsgáltam – kérdőíves kísérletet végeztem. A kérdőív az irónia megértését és az egyéni értelmezéseket, valamint az iróniáról alkotott sztereotípiákat vizsgálta. Az eredményeket vizsgálva megállapíthatóvá váltak az iróniához való viszonyulásnak, illetve a hétköznapi iróniaértelmezésnek bizonyos jellegzetességei. Eszerint az iróniát a vizsgálati személyek 60%-a egyértelműen pozitív jelenségnek tartja, szemben azokkal, akik szerint az irónia negatív (10%). De igen sokan vannak (30%) olyanok is, akik nem tudták eldönteni, hogy vajon pozitív vagy negatív fogalomnak tartsák-e az iróniát. A válaszadók szinte kivétel nélkül megállapították, hogy az irónia a hétköznapi kommunikáció gyakori eleme. Mindez valóban arra mutat, hogy érdemes egy, a jelenség szupraszegmentális ismertetőjegyeit a hétköznapi kommunikációban vizsgáló percepciók kísérlet elvégzése.

3.1 Hipotézis. – Az irónia írásbeli ismertetőjegyeit elemző kutatás eredményeit, valamint a jelenség szupraszegmentális szinten kimutatható markáns jellegzetességeit figyelembe véve valószínűnek tűnik, hogy a kísérletben részt vevő személyek legalább részben helyesen képesek megoldani a feladatot. A várakozás szerint azonban ez az arány alacsonyabb lesz,

mint az iróniát – a pszichológiai kutatások szerint – értő beszélők száma, vagyis nem fogja elérni a 75%-ot.

3.2 Anyag és módszer. – A kísérleti anyagot *Az irónia produkciója* című fejezetben bemutatott korpuszból válogattam. A megítélési teszthez 10 mondatot választottam ki, melyek között 5 ironikus, 1 cinikus és 4 nem ironikus (3 semleges és egy felkiáltó) mondat szerepelt. Ezek – sorrendben – a következők voltak:

- (1) Az egy másik Bonanza Banzai volt, Kozmixnak hívják, ők is nagyon ügyesek.
- (2) Biztosan észrevette, hogy ma Magyarországon szellemi, lelki értelemben polgárháború zajlik.
- (3) Betöltöttem a 37. esztendőm anélkül, hogy komolyabb kisiklásnak lehetne tekinteni az életemet.
- (4) Ez nagyon jó ötlet, ez olyan jó ötlet, hogy egész szólókarrierem során minden koncerten mindig valami kis apróságot előveszünk a Bonanza Banzaitól
- (5) Ha nem is vagyok bölcs öregember, de hát egy csomó élettapasztalattal megáldott az ég, az életem, egyrészt...
- (6) Ez egy ilyen női műsor, kettes számrendszeres lenne...
- (7) Látod, hogy mennyire műveletlen vagy, én meg mennyire művelt? Ugye?
- (8) Olyan hivatalos vagy velem Kinga, az Isten áldjon meg!
- (9) Ez volt az óriási, hatalmas sóelem, s poén.
- (10) Nyilván van máshol is, meg a magyar pályákon is, csak én ahhoz nem értek, vagy azt olyan másik szakmai szemmel kéne nézni, mint ami nekem van.

Ironikus tehát az (1), (4), (7), (9) és (10) mondat, cinikus a (6) számú, a (2), (3) és (5) mondat semleges intonációval rendelkezett, a (8) mondat pedig felkiáltó volt.

A mondatokat a Praat 4.2 szoftver segítségével megszűrtem úgy, hogy csak a 0–250(-300) Hz-ig terjedő frekvenciatartományt engedtem át a szűrőn. Így a kísérleti alanyok csak a megnyilatkozások dallamát hallották a konkrét tartalom nélkül. A kísérletben részt vevők a válaszadás előtt meghallgathatták egyben a teljes hanganyagot, majd egyesével, a mondatokat egyenként újra hallgatva kellett megítélniük, hogy a hallott mondat véleményük szerint ironikus-e vagy sem. Emellett arra a kérdésre is választ kellett adniuk, hogy ítéletükben mennyire biztosak (1: nem biztos; 3: egészen biztos). Végül pedig megpróbálták meghatározni vagy körülírni, hogy milyen szempontok alapján döntöttek. A kísérletben 21 fő, egyetemi hallgatók és már egyetemet végzett személyek vettek részt.

3.3 Eredmények. – Az eredmények azt mutatják, hogy az irónia jól elkülöníthető a semleges és felkiáltó megnyilatkozásoktól. További vizsgálatokat igényel azonban annak feltárása, vajon a jelenség más, emocionális tartalommal rendelkező megnyilatkozásoktól is ilyen egyértelműen elkülöníthető a hétköznapi beszélő számára. A válaszadók átlagosan 70%-os teljesítményt értek el. Az eredmények megoszlása a következő:

<i>Teljesítmény</i>	<i>Személyek</i>
100–90%	2 fő
80–70%	14 fő
60%	3 fő
50%	1 fő
30%	1 fő
$\Sigma = 70\%$	21 fő

2. táblázat

A válaszadók eredményei (%)

A táblázatból látszik, hogy mindössze 2 személy ért el 50%-os vagy annál rosszabb eredményt, ezt jelzi a szaggatott vonal, amely alatt a válaszok találgatásnak minősülnek. A válaszadóknak pedig a 76%-a teljesített 70 és 100% között. Ez a szám jelentősen magasabb a hipotézisben elvártnál. Az eredmény magyarázatához és pontosításához további kísérletekre van szükség.

Érdemes az egyes mondatok eredményeit is megvizsgálni. A táblázat alapján látható, hogy az első mondat kivételével mindegyik mondat megítélésében 50% feletti teljesítményt értek el a kísérletben részt vevők. Mind az egyéni, mind a mondatonkénti, mind pedig az összesített eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók mind a nem ironikus, mind az ironikus mondatokat 70%-ban helyesen ismerték föl. Erről tanúskodik az alábbi táblázat, melyben félkövérrel emeltem ki a helyes válaszokat:

		Igen	Nem
1.	Az egy másik Bonanza Banzai volt, Kozmixnak hívják, ők is nagyon ügyesek...	9 (43%)	12
2.	Biztosan észrevette, hogy ma Magyarországon szellemi, lelki értelemben polgárháború zajlik...	4	17 (81%)
3.	Betöltöttem a 37. esztendőt anélkül, hogy nagyobb kisiklásnak lehetne tekinteni az életemet...	7	14 (67%)
4.	Ez nagyon jó ötlet, ez olyan jó ötlet, hogy egész szólókarrierem során mindig valami apróságot előveszünk a Bonanza Banzaitól...	19 (91%)	2
5.	Ha nem is vagyok bölcs öregember, de hát egy csomó élettapasztalattal megáldott az ég, az életem...	7	14 (67%)
6.	Ez egy ilyen női műsor, kettes számrendszeres lenne...	15 (71%)	6
7.	Látod, mennyire műveletlen vagy, én meg mennyire művelt? Ugye?	18 (86%)	3
8.	Olyan hivatalos vagy velem Kinga, az Isten áldjon meg!	3	18 (86%)
9.	. Ez volt az óriási, hatalmas sóelem, s poén...	11 (52%)	10
10.	[Színvonalas foci] nyilván van máshol is, meg a magyar pályákon is, csak azt olyan másik szakmai szemmel kéne nézni, mint ami nekem van.	15 (71%)	6

3. táblázat

A példamondatok helyes-helytelen megítélésének aránya

A táblázatban jól látható, hogy a 4. mondat ironikus volta volt a válaszadók számára a leginkább egyértelmű. Ezzel szemben 50% alatt teljesítettek az első, ironikus mondat megítélésében. Míg az első mondatban a mondat végi szökő hangsúly figyelmezteti csak a befogadót a megnyilatkozás ironikusságára, addig a 4. megnyilatkozás az irónia szupraszegmentális ismertetőjegyeinek mindegyikével rendelkezik. Meglepő lehet a cinikus (7. mondat) megnyilatkozás megítélése: a válaszadók 71%-a helyes választ adott. A cinikus és a semleges megnyilatkozások egymáshoz való viszonyáról fentebb már szó esett, több válaszadó a két jelenség hasonlósága miatt a semleges mondatok közül is cinikusnak/ironikusnak ítélte néhányat. A 70%-os eredmény azonban azt mutatja, hogy a cinikus és a semleges megnyilatkozás – e kísérlet alapján – szintén elkülöníthető egymástól.

A táblázat eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy az ironikus mondatok helyes megítélése egyéni szinten szintén 70%, a nem ironikus mondatoké ennél valamivel jobb, 75%. Ebben az eredményben közrejátszik az is, hogy a 21 válaszadóból 3 éppen a semleges mondatokat ítélte a leginkább ironikusnak, mégpedig azzal a magyarázattal, hogy saját környezetükben az irónia és a cinizmus jellemző kifejezőeszköze éppen a monoton intonáció. Az egyik válaszadó erről így nyilatkozott: „Az erősebb intonáció és a monoton egyaránt lehet ironikus, ez attól függ, ki hogy ironizál. A cinikus mondatok éppen hogy monotonak, mert ez hatáskeltőbb, és csak az érti, aki figyel.”³

A kísérletben részt vevők válaszainak bizonytalansága is fontos tényezője lehet az irónia megítélésének. A válaszadókat arra kértem, hogy 1 és 3 között határozzák meg, hogy válaszukat mennyire érzik biztosnak. Az eredmények feldolgozásával érdekes következtetésekre juthatunk:

	„Nem biztos”		„Valószínűleg”		„Egészen biztos”	
Válaszok	Jó	Rossz	Jó	Rossz	Jó	Rossz
1. mondat	0	0	6	1	2	10
2. mondat	1	0	3	1	11	3
3. mondat	0	2	3	3	10	2
4. mondat	1	0	7	0	9	2
5. mondat	2	5	2	2	7	1
6. mondat	2	1	5	3	6	2
7. mondat	0	2	4	1	12	0
8. mondat	4	1	7	2	5	0
9. mondat	3	1	5	5	0	4
10. mondat	4	0	4	3	7	1

4.a táblázat

A mondatmegítélés bizonytalansági tényezője

Az eredmények azt mutatják, hogy a válaszadók biztosan és jól döntöttek a 2., 3., 4. és a 7. mondat esetében, ahol az első két mondat nem ironikus, a második kettő pedig ironikus. Viszonylag bizonytalanul, de mégis jól döntöttek a válaszadók a cinikus mondat, és az utolsó

³ A gúny esetén e megkülönböztetés korántsem ennyire egyértelmű, az előzetes hipotézis alapján ott az egyéni hangszínezetben kell keresni a két jelenség közti különbséget (erre azonban e vizsgálat során nem volt mód, mivel az egyéni hangszínezet műszeres kimutatása igen nehézkes).

– ironikus – mondat esetén. Az előzetes elváráshoz képest nem meglepő, hogy a legbizonytalanabbak a felkiáltó mondat megítélésében voltak a válaszadók, ennek intonációjá ugyanis, bár nem hasonlít az iróniához, monotonnak a legkevésbé sem tekinthető, s ez megtéveszthette őket a döntésben. Az igen nagyfokú bizonytalanság ellenére végül mindössze hárman adtak rossz választ. Ez az eredmény azt mutatja, hogy szükség van egy, az iróniának és más, nem ironikus, jellegzetes intonációjú megnyilatkozások összehasonlító percepciós vizsgálatára. Ítéletükben biztosak voltak, mégis rosszul döntöttek a válaszadók az 1. mondatnál, amelyre a fentebb már elemzett okok szolgálhatnak magyarázatul.

Az összesített eredmény alapján úgy tűnik, hogy azokban a válaszokban, ahol a kísérletben részt vevők végül rosszul döntöttek, magasabb a bizonytalanok aránya.

	Biztos (3)	Bizonytalan (1–2)
Jó válaszok	52%	48%
Rossz válaszok	43%	57%

4.b táblázat

A mondatmegítélés bizonytalansági tényezője

Míg a jó válaszok között 48% bizonytalan találmányt (ide soroltam mind a „nem biztos”, mind a „valószínűleg” válaszokat), addig a rossz válaszok esetén ez a szám 57%. Az eredmény arra mutat, hogy az intonáció a beszédnek valóban jellegzetes, és – adott körülmények között – nehezen félreismerhető „tartozéka”. A 147 jó válasz között mindössze 19 olyat találunk, amelyben a válaszadó teljesen bizonytalan volt. A rossz válaszok között pedig a bizonytalanságok magas száma azt jelzi, hogy a legtöbb rossz válasz akkor született, amikor a válaszadó nem egyszerűen tévesen ismerte fel, vagyis az ellenkezőjének ítélte meg a mondatot, hanem bizonytalan volt abban, amit hallott.

A kísérlet utolsó kérdése arra várt választ, vajon a válaszadók milyen stratégiák szerint ítélték az egyes megnyilatkozásokat ironikusnak vagy nem ironikusnak. A cinikus és a semleges mondatok összefüggéseiről már esett szó, ami azt mutatja, hogy érdemes lehet a cinikus megnyilatkozásokat célzottan vizsgáló hasonló kísérlet elvégzése is. A válaszok között első helyen szerepelt az „erősebb”, „ingadozó”, „magasabb” intonációra, és a hangsúlyra való hivatkozás. Az iróniának a monoton dallamú semleges megnyilatkozásoktól való elkülönítése szintén fontos szempont volt a válaszadók számára. Érdekes továbbá, hogy a két legrosszabb eredményt (30% és 50%) elérő személy egyaránt azt a választ adta a megítélés „hogyanjára” kérdésre, hogy az irónia jelenségét vagy „érzésre” vagy egyáltalán nem lehet felismerni: ők „érzésre” döntöttek. Három válaszadó egy tévében vagy hétköznapi hallott ironikus megnyilatkozást képzelte el, amelyhez a hallott dallamokat viszonyította. Összesítve megállapítható, hogy a válaszadók 90%-a az intonációt és a hangsúlyt jelölte meg a felismerés alapjául.

4. Összegzés. – Az irónia szupraszegmentális szinten megjelenő ismertetőjegyeinek feltérképezése kívül esett az irónia jelenségével foglalkozó nemzetközi és magyar kutatások látókörén. Az irónia szóbeli kommunikációban történő vizsgálata nyelvspecifikus jelenség akkor is, ha bizonyos alaptendenciák több nyelvben megjelen(het)nek. Ezért tűnik szükségesnek egy, a szóbeli irónia ismertetőjegyeit vizsgáló kutatás, amelynek e dolgozat csupán a kezdetét jelentheti. A kutatás irányait és legfontosabb kérdéseit talán sikerült kijelölni, ha megválaszolni nem is minden esetben. Az irónia szupraszegmentális ismertetőjegyei közé sorolhatjuk az emelkedő-eső, illetve a szökő intonációt, a kifejezetten az iróniára jellemző hangsúlyt. E két jelenség gyakran együtt hat az irónia létrejöttékor, bár ez korántsem szükségszerű, a hangsúly – és az intonáció is – önmagában is idézhet elő iróniát. A beszédtempó gyorsulása szintén jellemző az ironikus megnyilatkozásra, amely a beszédsszünetek hiányával együtt arra

hívja fel a befogadó figyelmét, hogy a beszélő valamilyen, a hallgató számára fokozott figyelmet igénylő megnyilatkozást tett. Mindezen ismertetőjegyek a kontextussal együttesen fejthetik ki megfelelő hatásukat a befogadóra, lehetővé téve számára a megnyilatkozás iróniájának felismerését, és az arra való releváns reakciót. Az irónia percepciójáról megállapíthatjuk, hogy pusztán a szupraszegmentumok által, a kontextus és az előfeltevések hiányában, de a világról való tudásunk segítségével 70%-os valószínűséggel felismerhető. A hétköznapi beszélő számára az irónia felismerésében az intonáció és a hangsúly jellegzetességei jelentenek elsősorban segítséget. A méréseket más, emocionális tartalommal rendelkező megnyilatkozások elemzésével is szükséges lenne pontosítani, amely azonban egy újabb kutatás tárgyául szolgálhat.

A felmerülő nehézségek között első helyen áll a spontán ironikus megnyilatkozások gyűjtésének problémája: az alapos kutatáshoz több beszélő több ironikus megnyilatkozására, azok összehasonlítására és elemzésére van szükség. Célszerű lenne egy olyan korpusz létrehozása, amelyben adott megnyilatkozásokat hallhatunk azonos beszélőtől ironikus és semleges intonációval. További nehézséget jelent, hogy az irónia nemcsak nyelv, de részben beszélőspecifikus is. Az egyéni hangszínezetnek az ironikus megnyilatkozásokban játszott szerepe több beszélő vizsgálatával valósulhat meg, amely vizsgálat egyúttal nehezítheti is az irónia szupraszegmentális ismertetőjegyeiről való általános következtetések levonását. Egy ilyen típusú vizsgálat a percepciós vizsgálattal együtt nagyban hozzájárulhat az elméleti iróniaértelmezések relevanciájának és megállapításainak megerősítéséhez vagy pontosításához. Az ugyanis, hogy egy megnyilatkozás megfelelő intonációval kijelentés, míg máshogy kimondva erős irónia, alátámasztja azt az nézetet, mely szerint bármilyen jegy vagy annak hiánya létrehozhat iróniát. Így nemcsak az írott és szóbeli ironikus ismertetőjegyek meghatározása ütközik nehézségbe, hanem abban a kérdésben is elbizonytalanodunk, hogy pontosan mi az irónia. Bár meghatározhatunk bizonyos jellemző tendenciákat, de nem tehetünk egyértelmű, definitív jellegű megállapításokat az irónia jelenségéről. Ez azonban éppen az irónia természetéből adódik: lényege éppen abban áll, hogy a beszélő az irónia „szoknyája mögé bújva” megtehesse kritikai megjegyzéseit, kifejezhesse nemtetszését egy adott beszédshituációban anélkül, hogy hallgatóját ez kellemetlenül érintené. A rejtőzködés és homályosság az irónia alapvető tulajdonsága és ismertetőjegye is egyben.

Szakirodalom

- ANOLLI, L. – CICERI, R. – INFANTINO, M. 2000. Irony as a game of implicatness: Acoustic profiles of ironic communications. In: *Journal of Psycholinguistic Research* 29. 3. 275–311.
- ATTARDO, SALVATORE 2000. IRONY as relevant inappropriateness. In: *JOURNAL of Pragmatics* 32. 793–826.
- BARBE, KATHARINA 1995. IRONY IN CONTEXT. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.
- COLSTON, HERBERT L. – O'BRIEN, JENNIFER 2000a. Contrast and pragmatics in figurative languages: Anything understatement can do, irony can do better. In: *Journal of Pragmatics* 32. 1557–1583.
- FÓNAGY IVÁN – MAGDICS KLÁRA 1967. *A magyar beszéd dallama*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FÓNAGY IVÁN 1971. *Synthèse de l'ironie*. Basel-New York, Karger.
- FÖLDI ÉVA 1996. Az érzelemkifejezés szupraszegmentális formái és percepciója. *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 20. Budapest, ELTE.
- GROEBEN, NORBERT – SCHEELE, BRIGITTE 1984. *Produktion und Rezeption von Ironie. Pragmalinguistische Beschreibung und psycholinguistische Erklärungshypothesen*. Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- KOLÁŘ, STEPAN 1974. A psycholinguistic note on irony. In: *Philologica Pragensia* 17/4 193–196.
- LEECH, GEOFFROY 1983. *Principles of pragmatics*. London, Longman.
- REBOUL, ANNE – Moeschler, Jacques 2005. *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába*. Budapest, Osiris.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIRDRE 1992. On verbal irony. In: *Lingua* 87. 53–76.
- SVINDT VERONIKA 2007. Iróniaértelmezés elméletben és gyakorlatban. Irónia a pragmatikában és a hétköznapi kommunikációban. In: *Első Század* 6/1. 171–208.

SVINDT VERONIKA (deigratia825@yahoo.de)

Suprasegmental features of irony

Irony is an exciting linguistic phenomenon that is extremely resistant to attempts of description. In my paper I attempt at an analysis of the suprasegmental features of this many-sided phenomenon. These features – as opposed to other marks of irony – are language-specific. My research followed both a theoretical and a practical track. On the one hand, I have identified marks of irony manifested in spoken Hungarian, on the other hand, I have made a survey in what way and to what extent these features of irony are recognised by average speakers. While analyzing intonations, it has become obvious that the phenomenon is well distinguishable from mockery and cynicism. The task of the students participating in the experiment was to distinguish ironical and non-ironical assertions in speeches deprived of formants and transformed to mere melodies of speech. The results of the survey show that irony can be recognized with a probability of 70 percent by intonation alone. Given the meaning and context, irony has been identified in the same speeches with a nearly 100 percent score. Thus it appears that although the written and spoken marks of irony are distinguishable only with a difficulty, the average speaker is usually successful in decoding and interpreting the phenomenon adequately.

SVINDT, VERONIKA